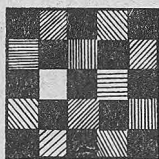

ПСИХОЛОГІЯ СТІЙКОСТІ

Кожна література має свої поста-ті, що заслуговують на особливу по-вагу, яка не вичерпується і не вимі-рюється тільки вузько літературним їхнім значенням чи професійним здобутком. Такою постаттю в укра-їнській літературі є Олександр Гав-рилюк. Життя і творчість його — незаперечний зразок духовної муж-ності, народженої в найзапекліших битвах ХХ ст. Його художнє слово на захист людської гідності та ідей соціалізму, підсилене прикладом особистого діяння письменника-ко-муніста, має ту переконливість щи-рості і правди, яка нікого не зали-шає байдужим.

О. Гаврилюк стояв віч-на-віч з фашизмом як підпільник-революціо-нер і в'язень фашистського концта-бору Береза Картузька. Він був у тридцяті роки не тільки однією з надійних ланок загальноєвропейско-го фронту захисту культури, актив-ним учасником антифашистської бо-ротьби на території панської Поль-щі, але й залишив перше українське художнє свідчення про методи фа-шистського знищення людини. Він написав повість «Береза», що хроно-логічно передуює появі багатьох тво-рів європейської антифашистської літератури. «Береза» була чесним і щирим свідченням людини, яка правдиво відтворювала умови пере-бування в'язнів у фашистському концтаборі. Водночас це твір кому-ніста, що відчуває свій непоривний зв'язок з боротьбою за демокра-тичні ідеали, з діяльністю товари-

шів-комуністів на всій земній кулі. Ця повість О. Гаврилюка не просто репортаж, спогади чи нотатки очевидця, але продумана і художньо зважена оповідь з цілком певним «надзавданням» — розкриття психології борців-комуністів, антифашистів.

Невипадково Олександр Гаврилюк першим в європейській літературі, не претендуючи на термінологічне узагальнення, вживає щодо стосунків в'язнів з фашистами постійне слово «опір», повторюючи його чимало разів. Лише через кілька років діяч французького антифашистського руху, росіянин за походженням, чие ім'я викарбувано на мармуровій дошці в «Музеї Людини» в Парижі, Борис Вільде для назви підпільної газети вжив слово «опір», яке стало визначенням боротьби народів Європи проти гітлеризму. З погляду сучасного етапу ідеологічної боротьби особа і твори О. Гаврилюка на тлі й у зв'язках з творчістю інших письменників-антифашистів варті найпильнішої уваги.

Березький цикл стоїть в одному ряду з твором «Іспит» Віллі Бределя, повістю «Сьомий хрест» Анни Зегерс, романами Бруно Апітца («Голий серед вовків») і Ганса Фаллади («Кожний помирає наодинці»), із славнозвісним «Репортажем, писаним під шибеницею» Юліуса Фучіка, з «Діалогами в тюрмі» Бориса Вільде, антифашистськими творами Тадеуша Боровського й Зоф'ї Налковської та інших представників польської літератури, як і митців багатьох національностей, об'єднаних спільною метою боротьби з варварством агресорів.

Поставивши в центр своєї творчості основний конфлікт сучасної епохи — конфлікт між гуманізмом і фашизмом, між демократією і тоталітаризмом, — письменники-антифашисти своєю поведінкою показали приклад людської активності в захисті людського і справедливого.

Пафос діяння, пафос перетворення світу, виражений одинадцятю тезою Маркса, — «філософи тільки порізно пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його», — позначився так само на діяльності О. Гаврилюка й Ю. Фучіка, як і на творчості та особистій долі

митців соціалістичного світу і письменників зарубіжних країн.

Психологічні і моральні колізії збігаються у антифашистів. Це стосується до історичного оптимізму, який спостерігаємо в «Березі» О. Гаврилюка, до психології опору, вирішеної ним у типовому ключі для антифашистської літератури, до проблеми гуманізму, художньо розв'язаної в плані вивчення морального обличчя людини ХХ віку.

Та домінуючим акцентом творів названих письменників є психологія опору, яка знайшла природне втілення в «концтабірній» темі, що стала актуальною в умовах захоплення влади фашизмом, коли вагу насаперед мали твори документальні, автобіографічні, які народжувалися як безпосереднє свідчення в'язнів концтаборів, гестапо, як вияв пізнання суті фашизму зблизка, в безпосередній сутинці.

До цікавих творів німецької антифашистської літератури цього плану належить «Іспит» Віллі Бределя. Повість була написана у 1934 році в Празі, куди йому пощастило дістатися, вирвавшись з концтракційного табору Фюльсбюттель. Твір уперше надруковано в Радянському Союзі окремим виданням, вибрані уривки з нього друкувалися на сторінках «Інтернаціональної літератури» за 1934 рік. У п'яти частинах повісті показано, як комуністи Німеччини, відверті вороги нацизму, складають один з перших іспитів у боротьбі з фашизмом — знаходять фізичні та психічні сили опору в умовах катівні. Це іспит на мужність, переконаність, послідовність ідеалів боротьби з людиноненавистницькою ідеологією. Німецький письменник прагне якнайдетальніше розповісти про сили опору, що виринають в людській істоті, незважаючи на знущання й тортури.

У повісті Гаврилюка «Береза», як і в «Іспиті», картини життя поза межами «фабрики смерті» даються як спогади, що пояснюють поведінку персонажа та типові риси його характеру. І В. Бредель, і О. Гаврилюк удаються до змалювання крайньої ситуації та її впливу на психіку людини, її стан. Одиночне ув'язнення оголює внутрішню суть особистості. Як український, так і німецький письменники розкрили страшну

правду про нацистську систему знищення людини. В. Бредель дав своєрідний літопис тюремних буднів ув'язнених, що служить вихідними даними для роздумів про антигуманну суть фашизму. О. Гаврилюка ширше і глибше цікавила психологія опору.

Обом творам притаманна спільність і художніх акцентів. Перш за все звертання до жанру автобіографічної повісті, заснованої на фактах біографії, життя, боротьби самих авторів, покладених в основу художньої типізації. Ця фактографічна точність, документальна основа були передумовою переконливості свідчень, одержаних з перших рук. Форма автобіографічної повісті диктувала в творі О. Гаврилюка специфічну розповідь од першої особи, яка підпорядковує й притягнену для певних розділів «Берези» розповідь од третьої особи, що нею багато послугується В. Бредель в «Іспиті». В цьому виявилася й національна особливість повісті, як твору українського автора, чий родовід сягає ліро-епічних «Народних оповідань» Марка Вовчка, прозових творів Тараса Шевченка, «На дні» Івана Франка, «Невідомого» М. Коцюбинського.

Ознакою композиції антифашистських творів довоєнного періоду є певна статичність фабул, пояснювана специфікою теми — я і концтабір, борець і фашист. Це стосується до «Іспиту» В. Бределя, меншою мірою — до повісті «Береза» О. Гаврилюка. Їм обом властива сувора обмеженість і скромність у використанні позафабульних елементів. Як правило, це невеликі за розміром, введені в художню тканину пейзажні зарисовки як тло до подій і як стан душі героя, лаконічні описи матеріального середовища, а для О. Гаврилюка характерні ще й ліричні відступи, історичні екскурси.

Та незрівнянно істотніша близькість «Берези» і «Репортажу, писаного під шибеницею». Схоже у творчості чеського й українського письменників виникає перш за все на основі їхнього світогляду і вдачі, попри всі відмінності національного характеру, походження та виховання.

І той, і другий з юнацьких років формувалися як природно активні і діяльні. Рання сформованість світо-

гляду була наслідком дуже швидкого самовизначення на шляху професійної революційної діяльності. Саме це багато в чому поєднує синів українського і чеського народів, робить їх побратимами із спільною долею, спорідненими етичними закладами творчості та естетичними принципами.

Літературна діяльність О. Гаврилюка й Ю. Фучіка проходила в межах різних національних літератур, але вони, мабуть, знали про існування один одного, тим більше, що редакція журналу «Вікна» підтримувала на той час досить тісні зв'язки з прогресивними чеськими виданнями. Є підстави думати, що Ю. Фучік мав змогу познайомитися з першим оповіданням О. Гаврилюка «Прощайте», бо він прагнув пропагувати західноукраїнську революційну літературу на сторінках редагованого ним журналу «Творба».

Подібність долі революціонерів-комуністів О. Гаврилюка і Ю. Фучіка зрештою привела й до написання в багатьох деталях подібних антифашистських творів. Методи вбивства людської волі й гідності, вироблені фашистами, попри всю їхню різноманітність, виявилися настільки стандартизованими, що обидва письменники подають аналогічні картини катувань в'язнів і розповідають про хитромудрі засоби духовного знищення людини. У «Березі», як і в «Репортажі», представники тюремної адміністрації стандартно діють тоді, коли вони роблять спробу умовити комуніста зректися своїх ідей.

Та найбільшу цінність в обох творах становлять образи самих письменників — авторів і оповідачів. Тут виступають на повну силу духовна привабливість, мужність, чесність і благородство комуністів, які взяли на себе у важкий час найважчу частку народного горя і найважчу людську долю. Є багато спільного в образах оповідачів «Берези» і «Репортажу, писаного під шибеницею». Головною прикметою образу автора як у першому творі, так і в другому є людська активність натур, котрі не здатні бути нейтральними і далекими від людських страждань. Герой «Репортажу», як і «Берези», прагне розвинути почуття обов'язку в інших. Психологію цього почуття

добре віддав О. Гаврилюк: «Сховавшись від світу за багнами Полісся, поліцаї могли тут чинити над нами все, що їм забагнеться. Я це все розумів, проте почував, що навіть загинути під дощем кулеметів було б, проте, краще, ніж пасивно віддаватися теророві. Коли з нашого боку немає жодного протесту й опору, якщо ми не сміємо висловити навіть нашого обурення й погорди до катів і співчуття до товаришів, то це означає, що під ударами палиць крушилась міць революційних переконань, віра й солідарність, крушилась наша гордість і віра в свою гідність — найдорожча і найбільша від усіх вір».

Бажанням зрозуміти і передати іншим внутрішні ресурси витривалості й мужності перед лицем найжахливіших фізичних і моральних мук диктується своєрідне розуміння ролі письменника та функції мистецтва, про які так виразно сказали й О. Гаврилюк, і Ю. Фучік. Для них твори — відкрита трибуна, з якої вони промовляють до людей, вчать бути активними в захисті добра. Особлива відкритість, щирість, пристрасність публіцистичних роздумів, звернених до читача, становить спорідненість книг Ю. Фучіка й О. Гаврилюка. Є навіть текстуальний збіг окремих міркувань українця і чеха. У Гаврилюка: «Числи, письменнику. Рахуй всі удари, щоб — коли вийдеш живим — засвідчити про норми, які приймали люди в Березі. Три! Треба встояти й почислити... Не почислив ти удари в Березі...» У Фучіка: «Удар палкою. Другий. Третій... Вести рахунок? Навряд чи тобі, брате, коли-небудь знадобиться ця статистика».

Ліричність розповіді в О. Гаврилюка та Ю. Фучіка органічно переплітається з іронічним струменем. І чеський, і український письменники здатні були заховати за іронією муки зморданого тіла, фізичні страждання. «Береза» і «Репортаж» мають багато спільних рис не тільки в ідеях, але і в художній формі. Внутрішній драматизм і психологічне напруження обох творів при зовнішній формі стриманості вияву цього напруження надають їм особливої виразності.

Пізніше Ярослав Галан напише, що О. Гаврилюк чудово опанував

мову нової епохи. Максимальна стриманість вияву почуттів у найдраматичніших ситуаціях, підкреслена ясність художньої форми були ознаками стилю прози нової епохи — прози середини ХХ ст. Йдеться також про динамічну цілісність — монолітність, здійснювану й захищену в боротьбі духовній і практичній. І тут близькість творів українського і чеського письменників виступає як спільність тих методів у пошуках нової художньої мови, до яких удається українська і чеська антифашистська література.

Духовно близьким і О. Гаврилюкові, і Ю. Фучікові був представник французького руху Опору Борис Вільде, який загинув у лютому 1942 року як патріот Франції, активний антифашист і який залишив глибоко хвилюючий твір «Діалоги в тюрмі», створений напередодні смерті у фашистській катівні. Здається, що автор сам для себе зважає моральні цінності, здобуті в перемозі над своєю власною природою і над фашистською людиноне-нависницькою ідеологією. Але вони мають загальнолюдське значення і хвилюють передовсім своєю щирістю, відвертістю і ефектом співпереживання.

Розуміння краси і сили людського духу, що ґрунтується на повному усвідомленні відповідальності за долю антифашистської боротьби, єднає Б. Вільде з О. Гаврилюком та Ю. Фучіком. Як український та чеський письменники, Б. Вільде виходив з етичних засад, спільних для антифашистів. Так, зокрема, любов до людини була наріжним каменем їхнього морального кредо. Спостерігаємо навіть текстуальну близькість думок, у яких розкриваються почуття гуманізму. І річ не в запозиченні певних сентенцій, а в збігу шукань мистецької інтелігенції в роки найтяжчих випробувань. Досвід опору приводив до аналогічних роздумів.

Однією з тенденцій антифашистської літератури було змалювання перемоги соціального почуття колективізму, взаємовиручки над індивідуалізмом. Психологія колективізму цікавила О. Гаврилюка як проблема організованості, єдності і згуртованості борців, як проблема форм опору. Ю. Фучіка цікавить співвідношення понять «колектив» і «одини-

ця», їх взаємовпливи, взаємозалежність. Б. Вільде детальніше зупиняється на процесі, інколи дуже болісному, перетворення почуття «я» в «ми». У «Діалогах в тюрмі» є повчальні роздуми про переборення індивідуалізму заради відчуття своєї єдності з людством. Дуже зближує повість «Береза» і «Діалоги» поняття честі й людської гідності, які складають моральний пафос їхніх книг. О. Гаврилюк ще в першому своєму творі «Прощайте» поєднує почуття саможертвності з поняттям честі й людської гідності. Для нього зберегти честь — означає залишитися людиною морально стійкою і витривалою.

В етичній програмі всіх трьох — О. Гаврилюка, Ю. Фучіка, Б. Вільде — відбилися і загальнолюдські почуття, і особливості їхніх людських характерів, і явища особисто-побутового типу. Їхні роздуми з цього приводу, такі різні в деталях і в способі вияву, істотно подібні в свіжості емоцій, постійності уподобань та в натхненності поведінки.

Зіставлення письменників різних літератур — О. Гаврилюка, В. Бределя, Ю. Фучіка, Б. Вільде — доводить не тільки зовнішню подібність героїчних і мученицьких доль. Їх ріднять істотні загальні мотиви творчості, близькість тем, подібність соціально-психологічного складу їхніх героїв. Велич цих письменників — борців проти фашизму — в тому, що вони в своїй твердості і відданості ідеям партії, інтересам народу підійшли до краю витривалості, властивої людині, і силою своєї витримки, чистотою смерті, міццю духу гідні бути найсвятішим прикладом для кожної людини.

Як бачимо, «Березою» О. Гаврилюка українська література 30-х років внесла гідний вклад у боротьбу з фашизмом. Західноукраїнський письменник був одним з перших, хто порушив тему опору як тему класову, соціальну, політичну, вказавши шлях і до її філософського осмислення.

Одеса

НАШ ВИСТАВОЧНИЙ СТЕНД

Б. Карапець. Місток.